kaldıktan sonra Ticâniyye tarikatına girdi ve sûfîliği öven şiirler yazdı. Böylece tahtını kaybetmenin ve ülkesi üzerindeki yabancı nüfuzunun verdiği üzüntüyü bu yolla gidermeye çalıştı. Edebiyat ve İslâm hukuku alanında bazı çalışmaları da bulunan Abdülhafîz'in bu konularla ilgili yayımlanmış eserleri şunlardır: *el-ʿAẕbü's-selsebîl fî ḥalli elfâẓı Ḫalîl* (Mâlikî fıkhına dair, Fas 1326); *el-Cevâhirü'l-levâmiʿ fî naẓmi Cemʿi'l-cevâmiʿ* (fıkıh usulüne dair, Fas 1327); *Keşfü'l-ḳınâʿ ʿan iʿtiḳādi ṭavâʾifi'l-ibtidâʿ* (bazı mutasavvıf ve bid'atçılara reddiye, Fas 1327); *Naẓmü muṣṭalaḥi'l-ḥadîs* (Fas 1327); *Yâḳūtatü'l-ḥükkâm fî mesâʾili'l-ḳażâʾ ve'l-aḥkâm* (Fas 1327); *Neylü'n-necâḥ ve'l-felâḥ fî ʿilmi mâ bihi'l-Ḳurʾânü lâḥ* (Kur'an'ın i'caz ve belâgatına dair bir **urcûze***dir, Fas 1327).

BİBLİYOGRAFYA :

L. Harris, *With Moulaî Hafid at Fez behind the scenes in Morocco*, London 1909; Serkis, *Muʿcem*, II, 1271-1272; İbn Zeydân, *ed-Dürerü'l-fâḫire*, Rabat 1937, s. 117 vd.; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 889; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 50-51; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61, → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), IV, 89; Ahmed Atıyyetullah, *el-Ḳāmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1399/1979, V, 100; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic period*, Cambridge 1987, s. 310-314, 369-371; H. Terrasse, *Histoire du Maroc*, Paris 1949; a.mlf., "ʿAlawîs", *EI²* (İng.), I, 357; G. Yver, "Fas", *İA*, IV, 484-485; G. Deverdun, "Hafîz (ʿAbd al-)", *EI²* (İng.), III, 62.

 (DİA)

ABDÜLHAK b. ABDURRAHMAN

(عبدالحق بن عبدالرحمن)

(bk. İBNÜ'L-HARRÂT).

ABDÜLHAK ed-DİHLEVÎ

(عبدالحق الدهلوى)

(bk. DİHLEVÎ, Abdülhak b. Seyfeddin).

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN

(1852-1937)

Tanzimat'tan sonraki yenileşme devri Türk edebiyatının tanınmış şair ve tiyatro yazarı.

2 Ocak 1852'de dedesi Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalısında doğdu. Babası bir süre Encümen-i Dâniş'in ikinci reisliğini yapan tarihçi Hayrullah Efendi, annesi ise Kafkasya'dan kaçırılıp İstanbul'a getirilen Müntehâ Nasib Hanım'dır. İlk tahsiline Bebek'teki mahalle mektebinde başladı. Evliya Hoca ile, ona şiir zevkini aşılayan devrin tanınmış âlimlerinden Hoca Tahsin Efendi'den hususi dersler aldı. On yaşlarında ağabeyi Nasûhi Bey ile Paris'e gitti (1863). Orada bir buçuk yıl kadar özel bir okula devam etti, 1864 yılı sonlarında geri döndü. 1865'te Tahran'a elçi tayin edilen babasıyla İran'a gitti. Bir yıl sonra babasının Tahran'da âni ölümü üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Önce Maliye Mühimme Kalemi'nde, bir müddet sonra da Şûrâ-yı Devlet ve Sadâret Mektûbî Kalemi'nde görev aldı. Maliye Kalemi'nden tanıdığı Ebüzziyâ Tevfik vasıtasıyla Sâmipaşazâde Sezâi, Nâmık Kemal, Recâizâde Ekrem ve Mizancı Murad'la tanıştı. 1874'te Edirne'de Pîrîzâde ailesinden Fatma Hanım'la evlendi. 1876'da Paris büyükelçiliği ikinci kâtibi olarak Fransa'ya gitti. Paris'te iken yayımladığı *Nesteren* (1878), hükümetin dikkatini çekti ve izinli olarak İstanbul'da bulunduğu bir sırada memuriyeti lağvedildi. 1880'de Berlin elçiliği kâtipliğine tayin edildiyse de bu görevi kabul etmedi. Dört yıla yakın bir süre açıkta kaldı ve sıkıntı içinde yaşadı. 1883 yılı sonlarında Bombay şehbenderliğine tayin edildi. Vahşi Hindistan tabiatından çok etkilenen Hâmid burada, şiir hayatında özel bir yeri olan ve en iyi şiirlerinden sayılan "Kürsî-i İstiğrak", "Külbe-i İştiyak" ve "Zamâne-i Âb" gibi yeni şiirler yazmaya başladı. Ayrıca, İngiliz idaresi altındaki gerçek Hintli'yi tanıdı ve bu insanlara değişik bir gözle bakmaya çalıştı. Ancak, daha önce İstanbul'da vereme yakalanan ve iyileşir ümidiyle Hindistan'a getirdiği karısı Fatma Hanım'ın durumu büsbütün kötüleşince İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Fakat hastalık yolda daha da artınca, ağabeyinin vali olarak bulunduğu Beyrut'ta karaya çıkmak zorunda kaldı. Bütün gayretlere rağmen henüz yirmi altı yaşındaki Fatma Hanım burada öldü (Nisan 1885). Hâmid, karısının ölümünün verdiği büyük ıstırap ve acıyla Beyrut'ta *Makber*'i yazmaya başladı.

Paris büyükelçiliğinde kâtiplik yaptığı dönemde Abdülhak Hâmid (1877)

İstanbul'a döndükten bir süre sonra Londra sefareti başkâtipliğine tayin edildi. Londra'ya gidişi, Hâmid'in sanat hayatı üzerinde de tesirini gösterdi. Oradan *Gayret* mecmuasına gönderdiği "Hyde Park'tan Geçerken" gibi şiirlerinde hürriyet ve tabiat duygusuna ön planda yer verdiği dikkati çekmektedir. 1890'da orada Nelly Clower adlı bir İngiliz'le evlendi. Bu arada Londra'da, *Zeyneb* ile Victoria devri İngilteresi'nin çeşitli özelliklerini aksettiren *Finten* adlı iki piyes kaleme aldı ve yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderdi. Fakat eserlerin yayımına izin çıkmaması bir yana, Hâmid görevinden alındı. Bazı nüfuzlu dostlarının araya girmesi üzerine herhangi bir eser neşretmemek şartıyla affedildi; rütbesi ve maaşı arttırılarak sefaret ikinci müsteşarı göreviyle tekrar Londra'ya gönderildi. Bu yüzden Hâmid, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar "Ordu-yı Hümâyun'da Bir Şair" ve "Hediyye-i Sâl" gibi birkaç şiir dışında herhangi bir eser yayımlayamadı. Görevi 1895'te Lahey'e nakledildi. İki yıl sonra ikinci müsteşar olarak tekrar Londra'ya döndü. 1906'da Brüksel sefaretine tayin edildi. 1911 yılında eşi Nelly'nin ölümünden sonra Lüsyen (Lucienne) Hanım'la evlendi. 1912'de diplomatik görevine son verildi. İstanbul'a döndükten sonra, 1914'te Meclis-i Âyân âzası seçildi ve 1918'de meclisin lağvına kadar bu görevi sürdürdü. Mütareke yıllarında Viyana'ya gitti ve orada tam anlamıyla bir sefalet içinde yaşadı. Zaferden sonra İstanbul'a dönünce, Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisine "hidemât-ı vataniyye" tertibinden maaş bağladı; İstanbul Belediyesi de Maçka Palas'ta ikametine bir daire tahsis etti. 1928 yılında İstanbul milletvekili seçildi; milletvekilliği ölümüne kadar sürdü. 13 Nisan 1937'de öldü; cenazesi Zincirlikuyu'daki Asrî Mezarlığa defnedildi.

Tanzimat'tan sonraki yıllarda Batı kültür ve edebiyatının tesiri altında ortaya çıkan yeni Türk edebiyatının ikinci nesline mensup olan Abdülhak Hâmid, yaklaşık dört devri idrak etmiş ve bu süre içinde Türk edebiyatında şekil ve

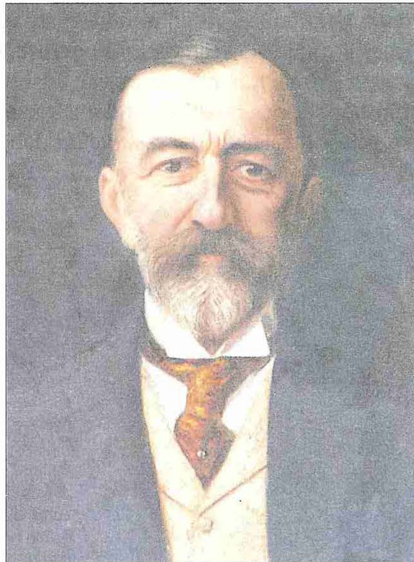
muhteva bakımından gerçek anlamda yenilikler yapmış şahsiyetlerin başında gelmektedir. Kuvvetli bir kişiliğe sahip olmakla birlikte, uzun ömrü boyunca hemen her devrin havasına uymaya çalışmıştır. Nâmık Kemal neslinden sonra sosyal meseleleri daha çok ferdî planda ele almak suretiyle yeni bir dönem başlatan ve daha yaşarken "şâir-i âzam", "dâhi-i âzam" unvanlarıyla şöhret bulan Hâmid, şiirle birlikte tiyatro türünde de birçok eser vermiş, bu alanda da bazı yenilikler yapmıştır. Tanzimat'tan sonraki yıllarda ilk defa Şinâsi ile başlayan divan edebiyatından uzaklaşma ve yeni bir edebiyat kurma gayreti, onun tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha *Sahrâ* adlı ilk şiir kitabıyla yeni bir ufuk açan ve Türk şiirini yeni bir vadiye sokan Hâmid, Türk edebiyatına bu şekilde yeni bir tabiat, insan ve hayat anlayışı getirmiştir. Yeni şiiri, zevk ve hayal dünyasıyla Batı şiirine yaklaştırmayı da başaran Hâmid'in şiirlerinde muhteva ve şekil bakımından da büyük yenilik ve zenginlikler mevcuttur. Mensur "Makber Mukaddimesi" ile "Bir Şairin Hezeyânı" (1883) ve "Nâkâfî" (1886) adlı manzumelerinde kendini merkez kabul eden ve doğrudan doğruya ilhamına bağlı kalarak hemen her şeye baş kaldırdığını ifade eden şair, böylece benimsediği edebî ve estetik anlayışı da dile getirmiştir. Doğrudan doğruya ilhama bağlı bir şair olan Hâmid, şiir ve piyeslerinde dağınık bir tarzda da olsa aşk, tabiat, yer yer cemiyet meseleleri, gündelik hayatın bazı problemleri, tarih, vatan duygusu ile insan, Tanrı, ölüm, âhiret, ruh, ezel-ebed ve kıyamet gibi çeşitli dinî ve metafizik konuları işlemiş, bazı eserlerinde ise devrin aktüel meselelerini tarihî olaylarda ve geçmiş devirlerde arama yoluna gitmiştir. Batılı örnekler karşısında nazım şekillerinde devrinin anlayışı üzerinde, olabilecek her türlü yeniliği yapan Hâmid, aruzun hemen bütün şekillerini yeni bir kalıba sokmuş, aruz-hece karışık, bazan bütünüyle kafiyesiz yeni şekiller bile denemiştir. Fakat onun yaptığı asıl yenilik şekilden çok muhtevada olmuştur.

Şiir konularını genellikle kendi hayatından seçen Hâmid, günlük hayatta karşılaştığı olaylar hakkında da şiirler yazmış, böylece şiire ilk defa ferdî tecrübelerini sokmak suretiyle klasik şiir anlayışından ayrılmıştır. Son derece zengin bir muhayyileye sahip Hâmid'in şiirinde günlük olaylar sadece tasvirle kalmaz, zaman zaman dinî ve metafizik derinlikler de kazanır. Gerek hayatta iken gerekse ölümünden sonra, yaptığı ve yapmak istediği yenilikler bakımından edebiyatımızda en çok tartışılan şahsiyetlerden biri olan Hâmid, eserleriyle eski-yeni münakaşalarına da yenilik lehinde yön vermiş ve Türk edebiyatını ileri bir seviyeye ulaştırmıştır. Dil ve üslûbunda zaman zaman dikkati çeken itinasızlık ve çok defa alışılmışın dışına çıkan hayal sistemi açısından eski edebiyat taraftarlarınca çok tenkit edilmişse de, Türk edebiyatında 1860'lı yıllarda Şinâsi ile başlayan yenileşme hareketine asıl yön veren odur.

Hâmid, ilk eseri olan *Mâcerâ-yı Aşk*'ı yirmi yaşlarında neşretti. Doğrudan doğruya Tahran intibalarını veren bu piyes ilk önce Ahmed Vefik Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Hâmid'i, millî örf ve âdetlerimizin yer aldığı atasözlerinden faydalanmak suretiyle yeni bir eser yazmaya teşvik etmiştir. Bu tavsiye üzerine kaleme alınan ve bazı sayfaları tamamiyle atasözü ve halk deyimleriyle dolu olan *Sabr ü Sebat*'ta, Rumeli köylülerinin gündelik hayatlarıyla ilgili çeşitli realist sahnelere yer verilmiştir. Bunu, Nâmık Kemal'in *Zavallı Çocuk* piyesi örnek alınarak yazılan *İçli Kız* ile Hindistan'ı görmeden, sadece bir Hint biblosundan alınan ilhamla yazılan *Duhter-i Hindû* (1876) takip etti. Bilhassa *Duhter-i Hindû* ile edebî şahsiyetinin ilk orijinal örneğini veren Hâmid, dram türündeki bu piyesinde İngilizlerin yaptığı zulüm ve baskıya karşı tabii haklarını savunan Hint halkının mücadelesini dile getirmiş, bu yolla bir bakıma o günkü Türkiye'nin bazı problemlerini yabancı bir coğrafyada ve yabancı şahıslar aracılığıyla ifadeye çalışmıştır. Konusunu Âsur tarihinden alan ilk manzum piyesi *Sardanapal* ile bazı felsefî ve sosyal meseleleri işleyen *Garam* ve alegorik bir şekilde devrin idaresini tenkit eden *Liberte*'nin de yine aynı tarihlerde yazıldığı görülmektedir. Paris'te sefaret kâtipliğinde çalışırken, önce *Târık yahut Endülüs'ün Fethi*'ni, bir süre sonra da Corneille'in *Le Cid*'ine nazire olarak *Nesteren*'i kaleme aldı. İslâm dünyasında daha çok *Târık* piyesi ile tanınan Hâmid, yer yer bazı manzum parçalar dışında bütünü mensur olan bu eserinde İspanya'nın müslümanlar tarafından fethini anlatmıştır. Eserin konusu bu vak'adan alınmakla birlikte çeşitli olaylar ve şahıslarla zenginleştirilmiş, devrin bazı fikir ve problemlerine de geniş ölçüde yer verilmiştir. Eserin devrinde gördüğü ilginin sebeplerinden biri de kahramanlık duygusunun o dönemin sosyal şartlarına uygun olmasıdır. *Nesteren*'de, tiyatro diline yeni ifade şekilleri arayan şairin ilk defa burada kendisinin "mukaffâ" adını verdiği kafiyeli, fakat hece sayısı aynı olmayan duraksız heceyi denediği dikkati çeker. Paris'te iken yazdığı eserlerden biri *Dîvânelikler im yahut Belde*, diğeri ise tek bir manzumeye benzeyen *Sahrâ*'dır. İlk şiirlerinde daha çok şahsî tecrübelerinden yola çıkan şair, bilhassa bu son iki eseri ile şiire hayatı ve insanı sokmayı başarmıştır. Bunlardan özellikle *Sahrâ*'nın şekil ve muhteva bakımından Türk edebiyatında yaptığı yenilik, eserin yayımlandığı günden itibaren edebiyat otoritelerince kabul edilmiştir. Devrinde büyük akisler uyandıran *Sahrâ,* ayrıca genç yazarlara da tesir etmiştir.

Hâmid, Paris'teki elçiliğinden sonra *İbni Mûsa* ve *Tezer* ile konusunu Corneille'in *Horace*'ından aldığı *Eşber* ve *Bir Sefîlenin Hasbıhâli*'ni kaleme almıştır. Hindistan'da bulunduğu sırada yazdığı manzumelerden meydana gelen *Bunlar Odur*'da, daha çok geniş ve vahşi Hindistan tabiatı ile oradaki hâtıralarını anlatmaktadır. Bombay'a birlikte gittikleri karısı Fatma Hanım'ın 1885'-

Abdülhak Hâmid Tarhan

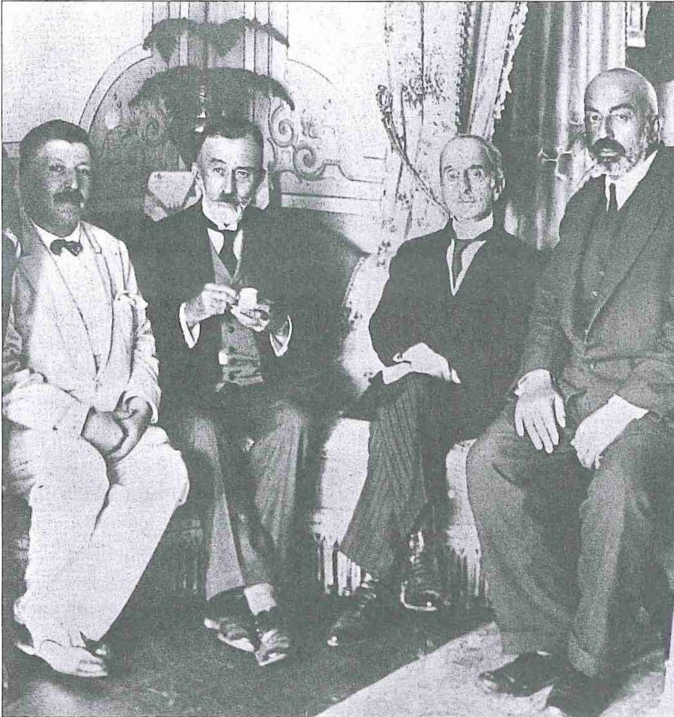
te ölümünü takip eden günlerde ortaya çıkan *Makber* ise yeni Türk şiirinin, üzerinde en çok konuşulan eserlerinin başında gelmektedir. Daha önceki eserlerinde de ölüm temini işleyen Hâmid, karısının ölümü üzerine ölüm gerçeği ile bizzat kendi hayatında da karşılaşır. Eserde, içinde yaşanılan hayatla birdenbire kaybedilen sevgili dolayısıyla karşılaşılan boşluk, keskin bir tezat yapar. Şair, bir yandan birlikte geçirdikleri günleri anar ve hatırlarken, bir yandan da karısını kaybetmiş olmanın ıstırabını duyar ve birbiri peşi sıra sorular sorarak ölümün mânasına eğilmeye çalışır. Hâmid'in, hayatı boyunca bir "ölüm şairi" olarak şöhret bulmasına yol açacak olan eserde, ölümün dehşet ve haşyeti yanında hayatın mânasızlığı üzerinde de durulmaktadır. Aslında Hâmid, sistemli bir şekilde olmasa da, Batı kültür ve düşüncesiyle temas sonucu inançları sarsılmış olan Tanzimatçılar'dan ayrı değildir. Ancak onu çağdaşları olan Beşir Fuad, Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet gibi ateistler grubu içinde düşünmemek gerekir. Hâmid hakkında, zaman zaman muhafazakâr akîde anlayışının dışına çıkan, bununla beraber ölüm, hayat, kader, tevekkül ve irade karşısında İslâmî inançlarına birtakım psikolojik denemelerle yol arayan bir sanatkârdır demek daha doğru olur. Bu bakımdan, aralarındaki bazı esaslı farkları da kabul ederek, ona Ziyâ Paşa'dan Mehmet Âkif'e uzanan, asrın çağdaş sanat ve fikir adamları arasında yer vermelidir. Bu düşünce ve duygularını en geniş şekilde aksettirdiği eseri *Makber*'dir. Ölüm karşısında sükûnetini koruyamayan Hâmid, eser boyunca cevabını alamayacağı sorular sormaktan ve çığlıklar atmaktan kendini alamaz. Zaman zaman isyan etmekle beraber, sonuçta âdeta uçurumun kenarından dönmek suretiyle kadere teslim olmaktan, Tanrı'nın iradesine boyun eğmekten başka çare bulamaz. *Makber* dışındaki şiirlerinde de bilhassa tabiat karşısında, onu İslâmî tasavvuf ve Batılı panteist görüşlerin senteziyle, derin bir dinî-mistik vecd ve hayranlık duygusu içinde buluruz.

Şiirlerinde kendisini ilhamının akışına bırakmış görünen Hâmid, tiyatrolarında nisbî bir düşünce ve akıl planındadır. Bu bakımdan *Nazife, Abdullahüssagîr, Târık, İbni Mûsâ, Tezer* gibi konusunu İslâm tarihinin şanlı bir devresinden, Endülüs müslümanlarından alan tiyatrolarında aşk ve ihtiras entrikaları arasında, hıristiyan dünyası karşısında İslâm'ın yüceldiği görülür. *Tayflar Geçidi*'nde ise Dante'nin *İlâhî Komedya*'da İslâm Peygamberi'ni ve Hz. Ali'yi cehennemde göstermesine Sa'dî-yi Şîrâzî'nin diliyle verdiği cevap, Hâmid'in inancı hakkında bütün tereddütleri silecek güçtedir.

II. Meşrutiyet'in ilânına kadar herhangi bir eser yayımlayamayan Hâmid 1907'de, konusunu eski Türk tarihinden alan *İlhan* ve *Turhan*'ı, 1912-1913'te de annesinin ölümüne bir mersiye mahiyetindeki *Vâlidem*'i kaleme alır. 1916 tarihini taşıyan *İlhâm-ı Vatan* ise 1876 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri yazdığı vatanî şiirlerini bir araya getirmektedir. Mütareke devri mahsulü olan *Tayflar Geçidi, Ruhlar* ve *Arzîler*'i, konusu doğrudan doğruya I. Dünya Savaşı olan *Yâdigâr-ı Harb* takip eder. Cumhuriyet'ten sonra yayımlanan iki kitabı, *Yabancı Dostlar* ve *Hâkan* adlarını taşımaktadır. Zaman zaman yayımlanacağından bahsettiği *Hep yahut Hiç* adındaki şiir kitabı ile tefrika halinde kalan *Cünûn-ı Aşk* ve ölümünden kısa bir süre önce tamamladığı *Kanûnî'nin Vicdan Azabı* adlı piyesleri kitap halinde yayımlanmamıştır. Hâtıratını ölümünden önce *İkdam* (28 Kânunusâni 1924-26 Haziran 1924) ve *Vakit* (8 Temmuz 1924-17 Mart 1925) gazetelerinde neşreden Hâmid'in, *Vakit* (28 Mart 1925-10 Mayıs 1925) gazetesinde yayımlanan "Rûznâme" ile "Eserlerimi Nasıl Yazdım" (*Resimli Ay*, nr. 53-56, Temmuz-Teşrînievvel 1928) başlığını taşıyan tefrikaları da hâtıralarını ihtiva etmektedir.

Eserleri. Şiir: *Sahrâ* (1897); *Dîvaneliklerim yahut Belde* (1885); *Bunlar Odur* (1885); *Makber* (1885); *Ölü* (1885); *Hacle* (1885); *Kahbe yahut Bir Sefîlenin Hasbıhâli* (1886); *Bâlâdan Bir Ses* (1912); *Vâlidem* (1913); *İlhâm-ı Vatan* (1916); *Garam* (1923). Tiyatro: *Mâcerâ-yı Aşk* (1873); *Sabr ü Sebat* (1875); *İçli Kız* (1875); *Duhter-i Hindû* (1876); *Nesteren* (1878); *Târık yahut Endülüs Fethi* (1879); *Tezer yahut Melik Abdurrahmani's-sâlis* (1880); *Eşber* (1880); *Zeyneb* (1909); *İlhan* (1913); *Turhan* (1916); *Finten* (1916); *Abdullahüssagîr* (1917); *İbni Mûsâ yahut Zâtü'l-cemâl* (1917); *Sardanapal* (1917); *Tayflar Geçidi* (1917); *Nazife* (1917); *Yâdigâr-ı Harb* (1917); *Ruhlar* (1922); *Yabancı Dostlar* (1924); *Arzîler* (1925); *Hâkan* (1935).

Sayısı kırka varan eserlerinden *Makber* (1939); *Eşber* (1945); *Tezer* (1945); *Finten* (1959) ve *Târık*'ın (1960) Hâmid'in ölümünden sonraki tarihlerde yeni harflerle de baskıları yapılmıştır. Ayrıca İnci Enginün, şiirlerini "Bütün Eserleri" genel başlığı altında üç kitap halinde neşretmiştir (*Sahra, Divâneliklerim, Bunlar Odur*, 1979; *Makber, Ölü, Hacle, Bâlâdan Bir Ses*, 1982; *Hep yahut Hiç*, kitaplarına girmemiş şiirleri, 1982). Yakınlarına gönderdiği mektuplarının bir kısmı, Süleyman Nazif tarafından derlenerek *Mektuplar* (1916) adıyla iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Abdülhak Hâmid, devrin edebiyatçıları, Cenab Sahabeddin Sâmipaşazâde Sezâi ve Mehmet Âkif ile birlikte

BİBLİYOGRAFYA :

Şehabeddin Süleyman, *Abdülhak Hâmid: Hayatı ve Sanatkâr*, İstanbul 1913; Kemal Reşid, *Abdülhak Hâmid-Süleyman Nazif*, İstanbul 1917; Rıza Tevfik, *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefiyesi*, İstanbul 1918; Ruşen Eşref [Ünaydın], *Diyorlar ki*, İstanbul 1918, s. 7-18; İsmail Habib [Sevük], *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1924, s. 210-238; İsmail Hikmet [Ertaylan], *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, Bakü 1925, s. 340-484; a.mlf., *Abdülhak Hâmid*, İstanbul 1932; İbrahim Necmi [Dilmen], *Abdülhak Hâmid ve Eserleri*, İstanbul 1932; Ahmed Cevat [Emre], *Abdülhak Hâmid: Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, İstanbul 1937; Orhan Seyfi [Orhon], *Abdülhak Hâmid, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1937; Necip Fazıl Kısakürek, *Abdülhak Hâmid*, Zonguldak 1937; Hıfzı Tevfik Gönensay, *Hâmid-Son Yılları, Şiirleri*, İstanbul 1943; Fevziye Abdullah Tansel, *Husûsî Mektuplarına Göre Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara 1949; Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan: Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Ankara 1954; Kaya Bilgegil, *Abdülhak Hâmid'in Şiirlerinde Ledünnî Meselelerden: Allah*, Ankara 1959; A. Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1967, s. 496-595; a.mlf., "ʿAbd al-Ḥaḳḳ Ḥāmid", *EI²* (İng.), I, 61-62; M. Orhan Okay, *Abdülhak Hâmid'in Romantizmi*, Erzurum 1971; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri, I*, İstanbul 1972, s. 69-77; a.mlf., "Garam'daki Felsefî ve İçtimâî Fikirler", *TDED*, I/3-4 (1946), s. 245-258; a.mlf., "Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid" (I-II), *TDED*, III/3-4 (1949), s. 333-349; IV/3 (1951), s. 167-187; İnci Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercümeleri ve Tesiri*, İstanbul 1979, s. 156-202; a.mlf., *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Ankara 1986; Ali Nihad Tarlan, "Tanzimat Edebiyatında Hakiki Müceddid", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 597-617; Ö. Faruk Akün, "Abdülhak Hâmid'in Merkad-ı Fâtih'i Ziyaret Manzumesi ve İçindeki Görüşler", *TDED*, VII (1954), s. 61-104; a.mlf., "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *TDED*, XV (1967), s. 107-159; Kenan Akyüz, "Finten", *Türkoloji Dergisi*, I, Ankara 1964, s. 15-50; Sabri Esat Siyavuşgil, "Abdülhak Hâmid", *İA*, I, 68-73.

İNCİ ENGİNÜN

ABDÜLHAK b. MAHYO

(عبدالحق بن محيو)

Benî Merîn kabilesinin reisi ve Merînîler'in kurucusu

(bk. MERÎNÎLER).

ABDÜLHAK MOLLA

(1786-1854)

Hekimbaşı, şair ve edip.

22 Aralık 1786'da İstanbul'da doğdu. Babası Dîvân-ı Hümâyun mensuplarından Mehmed Emin Şükûhî Efendi, annesi Hekimbaşı Büyük Hayrullah Efendi'nin kızı Nefîse Hanım'dır. Süleymaniye Tıp Medresesi'ni bitirerek müderris oldu (1801). Ağabeyi Mustafa Behcet Efendi'nin ilk hekimbaşılığı sırasında saray hekimliğine getirildi. Çeşitli ısrarlara rağmen, ağabeyi yaşının küçüklüğünü öne sürerek Sarây-ı Cedîd'e tayinini uygun görmediği için meslek hayatına Sarây-ı Atîk'te başladı. Bu vazifesine, II. Mahmud tarafından ağabeyi ile Keşan'a sürülünceye kadar devam etti (1821).

Bir yıl kadar devam eden sürgün hayatı, küçük kardeşi Hızır İlyas Efendi'nin aracılığı ile sona erdi ve Sarây-ı Cedîd'e hekim tayin edildi. Bu tarihten sonra çeşitli ilmî pâyeler alarak devlet kademelerinde değişik idarî görevlerde bulundu. Asâkir-i Hassa hekimbaşısı tayin edildiği yıl Selânik (1827), bir yıl sonra Yenişehir **mevleviyet***i, ardından Mekke (1829), üç yıl sonra ise İstanbul pâyeleri verildi. Mustafa Behcet Efendi'nin vefatı üzerine, onun yerine hekimbaşı tayin edildi (15 Nisan 1834). Abdülhak Molla bu sırada Asâkir-i Hassa hekimbaşılığı görevinde bulunuyordu. Üç yıl sonra kendisine Anadolu pâyesi verildi. Aynı yıl hekimbaşılıktan azledildi (1837). Dört yıllık bir aradan sonra Anadolu kazaskeri olduğu gibi yeniden hekimbaşılığa tayin edildi (1841). Beş yıl süren bu görevi sırasında Rumeli kazaskerliğine yükseldi. 1845'te hekimbaşılıktan tekrar azledildi. Daha sonra Meclis-i Maârif-i Umûmiyye reisi oldu (1848). Aynı yıl üçüncü defa hekimbaşı olduysa da bir yıl sonra tekrar azledildi. Bu sırada ikinci defa tayin edildiği Rumeli kazaskerliği görevinde bulunuyordu. 1853'te, Rumeli kazaskerlerinin en eskisine verilen "reîsü'l-ulemâ" unvanını aldı. Bir yıl sonra Bebek'teki yalısında vefat etti (19 Mayıs 1854). Sultan Abdülmecid'in iradesi ile, daha sonra pek çok devlet adamı, âlim ve şairin defnedildiği Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud Türbesi hazîresine ilk olarak Abdülhak Molla defnedildi.

Abdülhak Molla

Abdülhak Molla, çağdaşlarının ifadesine göre iyi bir tabip, aynı zamanda âlim, edip, şair, güzel konuşan, zarif ve nüktedan bir kimse idi. Bu meziyetleri sebebiyle, daha hekimbaşı olmadan II. Mahmud'un yakın çevresine girmiş ve **musâhib***leri arasında bulunmuştur. Padişahın uzak yakın hemen bütün gezilerine katıldığı gibi, onu birkaç defa da yalısında ağırlamıştı. Cevdet Paşa, gezmeyi pek sevmeyen, hele devlet ileri gelenlerinin yalı ve konaklarını ziyaret etmekten hoşlanmayan Sultan Abdülmecid'in, Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalısına iki defa gittiğini, böylece ona verdiği kıymeti diğer devlet ricaline göstermek istediğini zikreder. Sanat tarihine Hekimbaşılar Yalısı adıyla geçen bu yalı, gerek mimari özelliği, gerek Avrupaî tarzda döşenmiş olması, gerekse sahne olduğu çeşitli olaylar dolayısıyla önemli bir yerdir. 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi üzerine kurulan Hudut Komisyonu bu yalıda toplanmıştı. İlk sahibi Hekimbaşı Behcet Efendi burada bir botanik bahçesi kurmuş, Mahmud Baba Dergâhı'na kadar uzanan geniş bahçede yetiştirilen meyve ve çiçekler de zamanında çok tanınmıştır.

Abdülhak Molla'nın, devletin maarif politikasını tesbit ve yürütmekle görevli Meclis-i Maârif-i Dâimî'ye uzun yıllar reislik etmesi, ilim ve irfanının bir delili olarak kabul edilmektedir. Şairliği doktorluğu kadar kuvvetli olmamakla birlikte gazel, kıta, beyit olarak pek çok şiiri vardır. Ancak şiirleri bir divan halinde toplanmamıştır. Yalısındaki eczahanesinin kapısına astırdığı, "Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri" mısraı halk arasında pek meşhur olmuştur. Şiirlerinden örnekler veren İbnülemin, Keşan'da sürgündeyken bir meddahtan dinlediği hikâyeyi 333 beyit halinde nazmettiğini bildirmektedir.

Abdülhak Molla'nın hekimbaşı olarak tıp tarihinde önemli bir yeri ve çeşitli hizmetleri vardır. Ağabeyisinin tıp eğitiminde yaptığı yenilikleri desteklemiş, ondan sonra Mekteb-i Tıbbiyye nâzırı olarak tıp eğitiminin gelişmesi için çalışmıştır. Anatomi dersinin kadavra üzerinde gösterilmesi için ilk olarak onun özel izin aldığı belirtilmektedir. Meclis-i Tahaffuz (Karantina İdaresi) reisi sıfatıyla salgın hastalıklara karşı karantina teşkilâtını geliştirip yaygınlaştırmış, çiçek aşısı uygulamasını da mecburi hale getirmiştir.